

УДК 378.147:[37.011.3-051:811.161.2]

ГЕНЕЗА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Ішутіна О.Є.

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

У статті висвітлено генезу проблеми підготовки вчителів української мови. Керуючись метою подати власну періодизацію цього процесу, автор обстоює думку, що першоджерела його зародження слід вбачати в часах Київської Русі, де відбувалася практична підготовка перших учителів рідної мови. Інтегруючи наявні підходи до періодизації вітчизняної системи підготовки вчителів української мови та ґрунтуючись на результатах досліджень сучасних науковців, автор статті виокремлює такі хронологічні етапи на основі їх значення та внеску в систему професійної підготовки вчителів української мови: початковий (давні часи – кінець XIX ст.); базовий (початок XX ст. – 30-ті рр. XX ст.); репродуктивний (40-80-ті рр. XX ст.); інноваційний (90-ті рр. XX ст. – початок XIX ст.).

Ключові слова: професійна підготовка, учитель української мови, періодизація.

Постановка проблеми. Провідні положення Петропедогогічної спадщини українського народу обґрунтовують непересічну роль учителя рідної мови, виконувану упродовж століть розвитку нашої державності. Рівень володіння словом, а отже, і філологічної освіченості одвічно визначав соціальний статус, професійний ступінь особистості, рівень розвитку держави в політико-культурній, економічній сферах тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних наукових студіях широко представлені історичні дослідження становлення професійної підготовки майбутнього вчителя української мови (В. Коваль, Н. Остапенко, О. Семенов, С. Яворська тощо). Розробляючи періодизацію етапів розвитку системи фахової підготовки вчителів початкової школи в Україні та світі, вітчизняні науковці по-різному підходили до вирішення проблеми, беручи за основу як загальноосвітній масштаб, так і відштовхуючись уже від заснування вищих навчальних закладів в Україні. Деякі дослідження (С. Яворська) присвячені окремим періодам в історії розвитку професійної підготовки вчителя-словесника.

Формулювання мети. Необхідність теоретичного вирішення окресленої проблеми визначає мету статті – схарактеризувати історичні реалії становлення національної системи фахової під-

товки вчителя української мови, а також подати власну періодизацію цього процесу.

Виклад основного матеріалу. Так, у Київській Русі учні мали можливість навчатися рідною слов'янською мовою, були написані оригінальні твори, що засвідчили золотий вік української культури. Згідно зі статутами братських шкіл, наставник молоді повинен був добре «володіти словом», а спілкування з учнями будувати на засадах гуманізму і добропорядності.

За часів князювання Володимира Великого і Ярослава Мудрого шкільництво набуло державного значення. У цей час створено кілька типів шкіл: палацова, світська та приватна. Провідними просвітницькими принципами цієї доби вважаються відкритість до світу, активне використання набутих інших народів, зокрема латинської і грецької мов, перекладна діяльність навчальних установ тощо.

Чимало ідей запозичила вітчизняна педагогічна освіта з Київської Русі, адже у монастирях та школах грамоти використовувалися такі прийоми роботи, як бесіда, читання і коментування тексту, показ конкретних дій тощо, інші методи спрямовувалися на заучування тексту напам'ять. Враховуючи ці особливості, було закладено основи найважливіших принципів української педагогічної думки – принципів історизму та народності.

В епоху просвітництва, як і в час Київської Русі, грамота є основою навчання, але тепер рідна мова виступає предметом вивчення. Ідеальний учитель української мови стає носієм вищих чеснот, провідником моральних цінностей, досконало володіє методикою викладання, всіляко сприяючи розвитку учнів.

Усебічний розвиток особистості як основа виховання – ідея, втілена у творах просвітителів XVIII ст.: Ф. Прокоповича, Г. Сковороди, Т. Шевченка, О. Духновича, Л. Глібова, П. Грабовського, М. Коцюбинського, С. Васильченка та ін., – мета вітчизняної педагогіки. Думки видатних просвітителів щодо професійного становлення вчителів-філологів лягли в основу сучасної освітньої тенденції, тому доцільно проаналізувати основні положення діяльності українських педагогів XVIII-XIX ст.

Визначенню ролі рідної, української мови в суспільстві, особистості вчителя української мови ще до початку його фахової підготовки на державному рівні сприяла діяльність мовознавців, методистів, науковців, письменників Х. Алчевської, Ф. Буслаєва, С. Васильченка, П. Грабовського, Б. Грінченка, М. Драгоманова, Панаса Мирного, І. Нечуя-Левицького, Лесі Українки, К. Ушинського, І. Франка, Т. Шевченка, організаторів і діячів журналу «Освіта» та ін.

У низці своїх праць М. Драгоманов указував на потребу вчителів високого рівня ерудиції і компетентності, які виховуватимуть національно свідомі особистості школярів. Митцем, майстром називав освітян О. Духнович, з високим покликанням поета порівнював педагогічну майстерність учителя І. Франка.

Як зазначили О. Дубасенюк, Т. Семенюк та ін., вагоме підґрунтя для формування вчителя української мови становили традиції гімназій, Києво-Могилянської колегії, Харківського і Київського університетів, Ніжинського історико-філологічного інституту імені князя Безбородька, учительських та педагогічних інститутів закритого типу, створених при класичних університетах у XIX ст. Гуманітарна гімназійна освіта ґрунтувалася на культурологічних принципах і була зорієнтована на виховання особистості засобами мовних традицій різних культур; за всіма критеріями філологічної підготовки: грамотність, писемне та усне володіння виразливо-зображальним словом, глибина розуміння художнього тексту та мистецтва його інтерпретації – випускник класичної гімназії не поступився б сучасному випускнику університету [1, с. 27].

У вищих навчальних закладах того часу студенти отримували фундаментальну підготовку: набували знань із санскриту, порівняльного мовознавства, слов'янської філології, грецької, латинської, польської мов, оволодівали поетичним і риторичним мистецтвом, опановували класичну грецьку, римську, частково середньовічну літературу, народну словесність, історію, географію, філософію, російську мову, історію російської літератури, богослов'я, приділяли також увагу психології, логіці, педагогіці, дидактиці, історії виховання. Викладачі турбувалися про адаптацію цікавих ідей західної науки до національних умов, піклувалися про формування дослідницьких якостей майбутніх учителів.

Як зауважили О. Дубасенюк, Т. Семенюк та ін., основною формою організації навчально-процесу була лекція, популярністю користувалися також бесіди, співбесіди, педагогічні семінари, колоквиуми. Практичні заняття відомих науковців і педагогів М. Костомарова, М. Лавровського, О. Потебні, І. Срезневського, М. Сумцова та інших спрямовувалися на розвиток інтелектуально-креативного мислення, активізацію пізнавальної і дослідницької діяльності, самостійності, самокритичності мислення [1].

Українська мова не посідала провідного місця в навчальному процесі. Відомо, що лише у Львівському університеті в 1849 р. було засновано кафедру української мови і літератури, якою керував український філолог і поет Я. Головацький, проте у викладацькому й студентському середовищах до неї ставилися з повагою і розглядали в тісному взаємозв'язку зі свідомістю, культурним і духовним життям українського народу [3; 4].

Студенти активно залучалися до діяльності історико-філологічних наукових товариств. Під керівництвом викладачів Ф. Вовка, М. Сумцова, Д. Багалія, О. Єфименка, М. Максимовича, І. Манжури та ін. здійснювалися важливі для формування дослідницької компетенції майбутніх освітян етнографічні експедиції, готувалися до друку літописи Величка, Грабянки, історичний альманах «Києвлянин», збірники наукових праць тощо [3; 4].

Отже, період від давніх часів до кінця XIX ст. можемо назвати початковим у становленні професійної компетентності вчителів української мови. У цей час закладалися підвалини вищої освіти в Україні, формувався досвід підготовки педагогічних кадрів і вчителів рідної мови зокрема, проте відсутність централізованого управління освітою, чіткої системи професійної підготовки майбутніх учителів української мови негативно позначалося на якості фахової компетентності педагогів.

Часом новаторства окремих особистостей і колективного розуму педагогів, зрослою актуальністю питань національної освіти, українського культурного ренесансу, формування найважливіших складових системи підготовки національних учительських кадрів називають період 1917-1928 рр. У школах офіційно була запроваджена посада вчителя української мови і літератури разом із прийняттям Законів «Про обов'язкове навчання української мови і літератури, а також історії та географії України по всіх середніх школах». Еталоном цього періоду вважався вчитель з високою національною свідомістю і самосвідомістю, ґрунтовними знаннями і досконалим володінням українською літературною мовою, методичними вміннями і водночас політично освічена людина на ґрунті марксистсько-ленінської методології. Підготовка шкільних фахівців відбувалася в інститутах народної освіти, гуманітарно-суспільних наук, в університетах, на вчительських курсах. Студентам читався фундаментальний курс марксистсько-ленінської теорії, предмети «національного спрямування» – вступ до науки язикознавства (мовознавства), історія української мови та діалектології, писемність, народна творчість, історія педагогічних течій, соціальне виховання, історія освіти на Україні, історія України з історії-

єю мистецтва, загальна і дитяча психологія, школознавство, гімнастика [3; 4].

Грунтовно досліджуючи становлення вищої педагогічної освіти в Україні, В. Майборода вказував, що в Харківському ІНО 30 відсотків навчального часу відводилося на вивчення педагогічних дисциплін, зокрема історії педагогіки, соціальної педагогіки, педагогіки юнацького віку, рефлексології, педології, шкільної гігієни; на словесно-історичному відділенні Полтавського ІНО студенти опановували загальну психологію, психологію дитини, логіку, історію філософії, школознавство, дитячу літературу [2, с. 34-35].

Водночас у ХХ ст. вища українська педагогічна школа набувала внутрішньої єдності, системності. Основними формами навчального процесу були лекції, практичні й семінарські заняття, практикуми.

За результатами досліджень С. Яворської, розпочаті в першій половині 1920-х рр. процеси українізації уже в другій їх половині припинилися [4]. Поступове штучне витіснення української мови з державних органів, культурно-освітніх закладів, засобів масової інформації, запровадження лабораторно-бригадного методу, переведення п'ятибальної системи на форму контролю «зараховано» - «не зараховано» спричинили сповільнення темпу розвитку системи професійної підготовки вчителя української мови [4].

Як зазначила О. Семенов, учителів такого профілю почали готувати в Київському, Одеському, Дніпропетровському, Харківському педінститутах профосвіти, Київському, Одеському, Харківському інститутах соціального виховання [3; 4].

Мовознавчу підготовку фахівців забезпечували відомі педагоги М. Грунський, П. Филипович, М. Жовтобрюх, А. Медушевський та ін. Педагогіку студенти вивчали за однойменним навчальним підручником С. Чавдарова. Збагачували педагогічну культуру праці А. Макаренка, де було викладено новаторську цілісну концепцію гуманістичного виховання, професійних якостей учителя. Психологічна підготовка майбутніх учителів української мови залишалася недостатньою.

На мовно-літературних відділеннях приділялася увага і методам викладання окремих дисциплін та організації навчання. Основними підручниками з методики навчання української мови для студентів були: «Мова й література в масовій школі профосу» (1928), «Методика рідної мови» (1930) А. Машкіна, «Методика викладання української мови (граматики і правопису) в середній школі» С. Чавдарова. Попри утвердження комуністичної ідеології та соціологізаторський підхід, зазначені книги містили наукове осмислення кращих надбань теорії і практики навчання мови в школі, узагальнення наявного на той час педагогічного досвіду.

Отже, 30-ті роки ХХ ст. позначилися завершенням реформи педагогічної освіти, розробленням і утвердженням єдиних навчальних планів і програм, встановленням авторитарної системи професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури. Цей період можна назвати базовим відносно становлення професійної підготовки майбутніх учителів рідної мови, оскільки було створено підґрунтя для подальшого розвитку фахової лінгвометодичної

компетентності педагогів – розроблено систему підготовки вчителів рідної мови (освітньо-професійні програми, навчальні плани, програми практики тощо), а також видано основні підручники з методики навчання української мови, які в подальшому стали базою професійної підготовки для кількох поколінь учителів.

Найважче до часу нападу німецько-фашистських загарбників (у 1940 р. в Україні функціонувало 47 вищих педагогічних навчальних закладів, 6 державних університетів) і фактично зруйнована в період окупації система вищої освіти почала відновлюватися з 1943-1944 навчального року, а вже в 1945-1946 навчальному році мовно-літературні факультети, – зазначив історик педагогіки В. Майборода, – відкрилися у Вінницькому, Ворошиловградському, Житомирському, Запорізькому, Київському, Полтавському, Сталінському, Сумському, Херсонському, Львівському, Мелітопольському, Миколаївському, Ніжинському, Одеському педагогічних інститутах та Білгород-Дністровському, Кременецькому, Нікопольському, Рівненському, Бердичівському, Дрогобицькому, Кам'янець-Подільському, Лебединському, Слов'янському учительських інститутах [2, с. 108-110].

Як зауважила О. Семенов, навчальні плани спеціальності «Українська мова та література» містили предмети суспільно-політичного, мовознавчого (вступ до мовознавства, старослов'янська мова зі вступом до слов'янської філології, сучасна українська мова, історія української мови з діалектологією, порівняльна граматики української та російської мов), літературознавчого (антична література, російський та український фольклор, давня українська література, історія української літератури, теорія літератури), психолого-педагогічного, методичного циклів [3].

У 1951 р. було видано «Курс сучасної української літературної мови» за ред. Л. Булаховського (т. 1). Один за одним вийшли друком навчальні посібники «Історична граматики української мови» (1950) Ф. Медведєва, «Курс історії української літературної мови. План курсу» (1957) І. Білодіда і П. Горецького, «Нариси з історії української літературної мови» (1958) П. Плюща, «Курс сучасної української літературної мови» (1959) М. Жовтобрюха і Б. Кулика, які на багато десятиріч слугували підґрунтям для мовної та історико-лінгвістичної підготовки майбутніх учителів української мови.

Лінгвометодична скарбниця збагатилася працями В. Масальського, А. Медушевського, М. Тищенко, С. Чавдарова та ін. з методики викладання української мови в школі, вийшли перші книги В. Сухомлинського про педагогічну майстерність, дослідницький характер праці вчителя.

Збагачені новими здобутками наукового пошуку, виходять друком фундаментальні лінгвометодичні праці «Методика викладання української мови в середній школі» за редакцією С. Чавдарова і В. Масальського (1962), «Методика викладання української мови в середній школі» Є. Дмитровського (1965), «Майстерність учителя-словесника» (1963) Т. Бугайко і Ф. Бугайка. Щоправда теоретичне підґрунтя занять з методик недостатньо наповнювалися практичною реалізацією прочитаного, побаченими уроками в школі.

Таким чином, хоча й суттєвих змін заідеологізована система вищої педагогічної освіти в 40–60-х роках ХХ ст. поки не зазнала, необхідно відзначити величезні зрушення і досягнення лінгвістів, методистів, педагогів у науковому пошуку, котрі в русифікованому радянському просторі формували україномовну особистість учителя.

Учитель української мови і літератури сімдесятих років бачився не звичайним інтерпретатором навчального підручника, а дослідником, котрий систематично вдосконалює методи роботи з учнями. Викладачі висловлювали пропозиції щодо читання для майбутніх учителів-словесників курсів основ наукових досліджень з літературознавства і лінгвістики, основ науково-педагогічних досліджень, прагнули до органічного поєднання наукової роботи з освітнім процесом, педагогічною практикою, наголошували на посиленні ролі гурткової роботи, розширенні географії олімпіад, наукових конференцій, конкурсів, що сприяло б формуванню дослідницької компетентності майбутнього педагога [3; 4].

Теоретичним підґрунтям лінгвометодичної підготовки майбутніх учителів слугували підручники за редакцією І.Олійника (1979, 1989), О. Беляєва (1987), праці В. Мельничайка «Творчі роботи на уроках української мови» (1984) і, «Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови» (1986), М. Стельмаховича «Система роботи з розвитку зв'язного мовлення учнів» (1981), М. Плющ «Словотворення та його вивчення в школі» (1986) та ін.

Період 40–80-х років можемо з упевненістю назвати *репродуктивним*, оскільки в цей час розвиток професійної підготовки майбутнього вчителя української мови відтворював здобутки попереднього періоду і вповні наслідував загальнодержавні тенденції фахової підготовки педагога.

Утвердження нових соціально-педагогічних цінностей і пріоритетів, проголошення державного суверенітету України, прийняття Законів про мову, освіту, загальну середню освіту, Державної національної програми «Освіта» (Україна ХХІ ст.), Концепції національного виховання, мовної, літературної освіти стимулювали відродження національної політики в галузі вищої освіти [3; 4].

У зв'язку з відчутними соціально-культурними зрушеннями в суспільстві школи потребували реалізації широкого філологічного підходу, спрямованого на духовний розвиток школярів, залучення їх до історичних та культурних досягнень рідного краю, глибоке знання рідної мови, літератури, повільне викорінення соціологізаторських підходів при вивченні художніх творів. Поряд з цим шкільна освіта ще не була готова протистояти таким існуючим негативним тенденціям,

як зниження загальноосвітнього, культурного рівня випускників, падіння інтересу до навчання взагалі і до вивчення предметів філологічного циклу зокрема. Важливою ролі набувала педагогічна самоосвіта старшокласників, котрі обирали фах учителя. Усе це, на думку О. Семенов і С. Яворської, зумовлювало формування цілісної системи шкільної філолого-педагогічної освіти, заострення уваги до проблем підготовки вчителів [3; 4].

Розвивати лінгвістичну, мовну, комунікативну компетентності студентів допомагали підручники із сучасної української мови А. Грищенка, Л. Мацько, М. Плющ, практикуми з ділового мовлення Л. Паламар, Г. Кацавець, посібники зі стилістики української мови Л. Мацько, М. Пентиліук, О. Пономаріва, О. Сербенської, цикл передач на телебаченні і радіо, що пропагували українську культуру.

З'явилися інноваційні дослідження, присвячені формуванню педагогічної майстерності як системоутворюючого чинника професійної підготовки вчителя (С. Барбіна), підготовці вчителя до формування творчої особистості учня (С. Сисоева), індивідуалізації професійно-педагогічної підготовки вчителя (О. Пехота), процесу підготовки студентів у системі безперервної педагогічної освіти (О. Глузман, О. Дубасенюк, Г. Нагорна, В. Семиченко, М. Сметанський, Л. Хомич).

Таким чином, соціокультурна реальність дев'яностих років ХХ ст. – початку ХХІ ст. – *інноваційного періоду*, в основному, позитивно вплинула на модернізацію професійної підготовки вчителя української мови в аспекті становлення багаторівневої освіти (бакалавр, спеціаліст, магістр); з'явилися нові програми, якісно нові посібники, що враховували вимоги національної школи і здобутки світової теорії і практики, наближуючи її до вимог розбудови державності. Характерною особливістю духовного процесу на початку третього тисячоліття стало активне зростання культурного потенціалу українського народу, модернізація фахової підготовки і зміна парадигми навчання від формування знань, умінь і навичок до формування й розвитку компетентностей.

Висновки. Отже, аналіз наукової та історичної літератури з проблеми розвитку професійної підготовки майбутнього вчителя української мови дозволяє говорити про тривалий і неоднорідний процес становлення цього феномена. Було уточнено хронологічні межі етапів генези професійної підготовки вчителя української мови, розвиток професійної підготовки майбутнього вчителя рідної мови умовно розподілено на такі етапи: початковий (давні часи – кінець ХІХ ст.); базовий – (початок ХХ ст. – 30-ті рр. ХХ ст.); репродуктивний – (40–80-ті рр. ХХ ст.); інноваційний – (90-ті рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.).

Список літератури:

1. Дубасенюк О. А. Професійна підготовка майбутнього вчителя до педагогічної діяльності: монографія / О. А. Дубасенюк, Т. В. Семенюк, О. Є. Антонова. – Житомир: Житомирський держ. пед. ун-т, 2003. – 192 с.
2. Майборода В. К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917–1985 рр.) / В. К. Майборода. – Київ: Либідь, 1992. – 196 с.
3. Семенов О. М. Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури: моногр. / О. М. Семенов; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – Суми: ВВП «Мрія-1» ТОВ, 2005. – 403 с.
4. Яворська С. Т. Становлення і розвиток методики навчання української мови як науки в середній школі. Книга 1 (ХХІ ст. – 20-ті роки ХХ ст.) / С. Т. Яворська. – Слов'янськ, 2004. – 250 с.

Ищутина Е.Е.

ГВУЗ «Донбасский государственный педагогический университет»

ГЕНЕЗИС ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

В статье освещены генеза проблемы подготовки учителей украинского языка. Руководствуясь целью подать собственную периодизацию этого процесса, автор отстаивает мнение, что первоисточники его зарождения следует видеть во времена Киевской Руси, где проходила практическая подготовка первых учителей родного языка. Интегрируя имеющиеся подходы к периодизации отечественной системы подготовки учителей украинского языка и основываясь на результатах исследований современных ученых, автор статьи выделяет такие хронологические этапы на основе их значения и вклада в систему профессиональной подготовки учителей украинского языка: начальный (древние времена – конец XIX в.) базовый (начало XX в. – 30 -е гг. XX в.) репродуктивный (40-80-е гг. XX в.) инновационный (90-е гг. XX в. – начало XIX в.).

Ключевые слова: профессиональная подготовка; учитель украинского языка; периодизация.

Ishutina O.E.

SHEE «Donbass State Pedagogical University»

GENESIS OF THE FUTURE UKRAINIAN LANGUAGE TEACHER'S PROFESSIONAL TRAINING

Summary

The article deals with the genesis of the problem of training teachers of the Ukrainian language. Taking into account the aim of submitting her own periodization of this process, the author argues that the source of its origins should be seen in the time of Kyiv Rus, where the first teachers of the native language were practically prepared. By integrating existing approaches to periodization of the Ukrainian language teacher training system and based on the results of researches of modern scholars, the author of the article identifies the following chronological stages on the basis of their significance and contribution to the system of vocational training of Ukrainian language teachers: the initial (the ancient times – the end of the nineteenth century); basic (beginning of the twentieth century – 30th years of the twentieth century); reproductive (40-80th years of the twentieth century); innovative (90s of the twentieth century – the beginning of the nineteenth century).

Keywords: professional training; a teacher of the Ukrainian language; periodization.